

Arkeologisk förundersökning

Bebyggelse lämningar från historisk tid

E18 Enköping-Sagån, delprojekt 3, lokal 13

Fornlämning 325
Tillinge-Tibble 4:21
Tillinge socken
Uppland

Hans Göthberg, Linda Qviström och Anna Ölund

UPPLANDSMUSEET

Arkeologisk förundersökning

Bebyggelse lämningar från historisk tid

E18 Enköping-Sagån, delprojekt 3, lokal 13

**Fornlämning 325
Tillinge-Tibble 4:21
Tillinge socken
Uppland**

Hans Göthberg, Linda Qviström och Anna Ölund

Omslagsbild: Husgrunden RAÄ 325 i Tillinge socken, sedd från norr före den arkeologiska förundersökningen. Foto Linda Qviström, Upplandsmuseet.

Rapport 2005:22 Arkeologiska avdelningen

Planer: Hans Göthberg och Anna Ölund. På samtliga planer i rapporten, är norr i bildens överkant.

Allmänt kartmaterial: Copyright Lantmäteriverket. Medgivande 507-98-3212

© Upplandsmuseet, 2005

Upplandsmuseet, S:t Eriks gränd 6, 753 10 Uppsala
Telefon 018 - 16 91 00. Telefax 018 - 69 25 09
www.upplandsmuseet.se

Innehåll

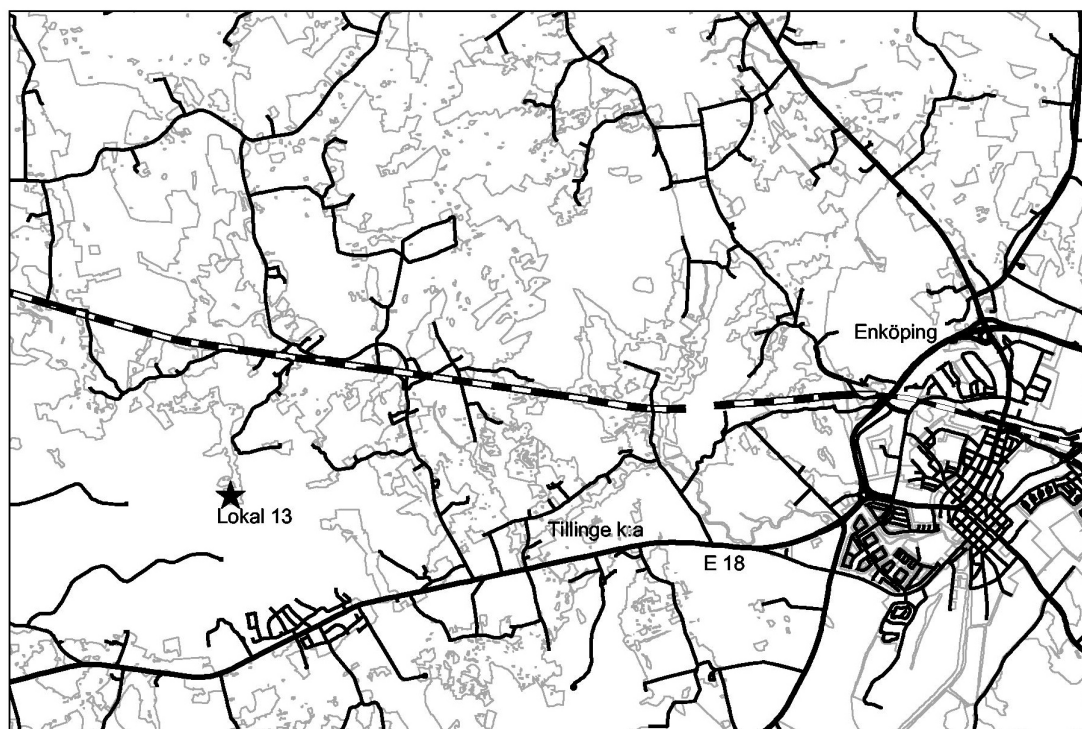
Inledning	4
Målsättning	4
Bakgrund	5
Topografi och fornlämningsmiljö	5
De arkeologiska utredningarna	6
Markanvändningshistorik	6
Genomförande och metod	8
Undersökningresultat	9
Hus 1	10
Hus 2	13
Närmiljön	14
Fynd	15
Naturvetenskapliga analyser	16
Diskussion och tolkningar	17
Hus 1	17
Hus 2	18
Odlingslämningar	19
Dateringar	19
Framåtblick	19
Sammanfattning	20
Referenser	21
Administrativa uppgifter	22
Bilaga 1 – Anläggningslista	
Bilaga 2 – Fyndlista	

Inledning

Under september 2005 utförde Upplandsmuseets arkeologiska avdelning en förundersökning inom fastigheten Tillinge-Tibble 4:21/Mälby 1:5 i Tillinge socken, Enköpings kommun och Uppsala län. Arbetet skedde på uppdrag av Vägverket, region Mälardalen, och efter beslut av Länsstyrelsen i Uppsala län (1st dnr 431-6855-05, beslutsdatum 2005-07-01). Den undersökta platsen RAÄ 325, kallad lokal 13, berörs av den planerade omläggningen av E18, sträckan Enköping-Sagån. Förundersökningen utfördes av Hans Göthberg (projektsamordnare), Robin Olsson, Linda Qviström (projektledare) och Anna Ölund. I fältarbetet deltog även praktikanten Petra Rudberg. Huvuddelen av rapporten har författats av Anna Ölund och Hans Göthberg.

Målsättning

Förundersökningens målsättning var dels att ta fram underlag för en bedömning av fornlämningens kunskapsvärde, dels att ge underlag för en eventuell slutundersökning av platsen. För att precisera lämningens vetenskapliga potential skulle fornlämningens karaktär, bevarandegrad och utbredning inom vägområdet fastställas. Det var även av vikt att göra en preliminär datering av bebyggelse-lämningen, liksom att se till eventuell fyndmängd och fyndens bevarandegrad. En målsättning fanns också att göra en förnyad genomgång av lantmäterikartor och andra arkivmaterial, som en del i att klarlägga bebyggelsens datering och eventuellt dess funktion och relation till övrig bebyggelse i området.

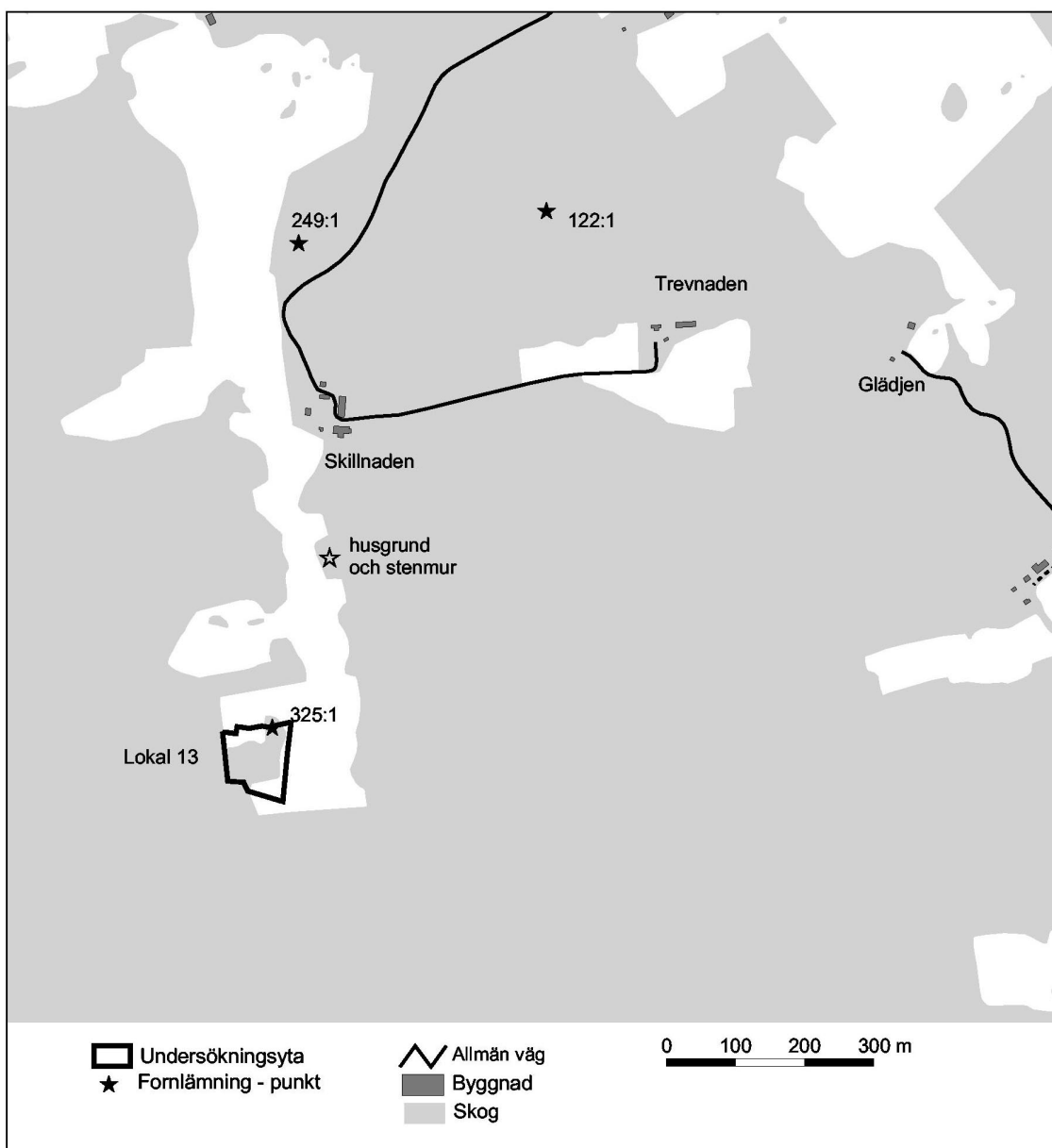

Figur 1. Översiktsskarta som visar lokal 13 i förhållande till Enköping.

Bakgrund

Topografi och fornlämningsmiljö

Lokal 13 låg fågelvägen omkring 8 km väster om Enköping, halvvägs mellan Enköping och Sagån. Lämningarna låg i Gataskogen, ett större sammanhängande skogsområde som åtskiljer de mer utpräglade slättbygderna kring Enköping och i Breds socken. Bebyggelselämningarna låg i den nordöstra delen av skogsområdet, på den västra sidan av en grund dalgång. Området kring bebyggelselämningarna karakteriserades av öppen flack åker- och hagmark åt norr och öster i dalgången. Kring hagmarken fanns morän- och bergsbunden skogsmark som till övervägande del utgjordes av granskog.

Figur 2. Översiktskarta som visar lokal 13 fornlämning 325:1, övriga fornlämningar och bebyggelse i omgivningen. Ofylld stjärna visar plats för ytterligare en husgrund och stenmur.

I omgivningen till lokal 13 finns endast några enstaka fornlämningar. Omkring 700 m norrut ligger stensättningen Tillinge 249:1 i anslutning till dalgången och ytterligare ett stycke österut finns skärvtenshögen 122:1.

De arkeologiska utredningarna

Lämningen observerades första gången 1996 vid en arkeologisk utredning för den nya vägsträckningen. Den beskrevs då som en husgrund som var 10 x 7 m stor med en dubbel syllstensrad. Huset tycktes avdelat genom en syll mitt i huset och inget spisröse kunde iakttagas. I omgivningen fanns fruktträd och nyponbuskar (Häringe Frisberg 1997:12). Efter utredningen fick den nr. 325 i fornlämningsregistret för Tillinge socken.

Vid den arkeologiska utredningen 2004 konstaterades att markeringen på kartan var felaktig, eftersom den var placerad omkring 40 m åt nordost jämfört med den fysiska lämningen. Dokumentationen från 1996 kompletterades med att det fanns en utbyggnad i norr där stora stenblock ingick, samt att tegel av medeltida karaktär hittades i husgrunden. Därtill observerades ytterligare en 17 x 5 m stor husgrund och en stenmur omkring 300 m åt nordnordost (Björck et al 2005:12ff).

Personal från Upplandsmuseet besiktigade platsen i maj och augusti 2005 inför förundersökningen. Vid detta tillfälle upptäcktes ett förmodat spisröse i husgrundens nordvästra hörn.

Markanvändningshistorik

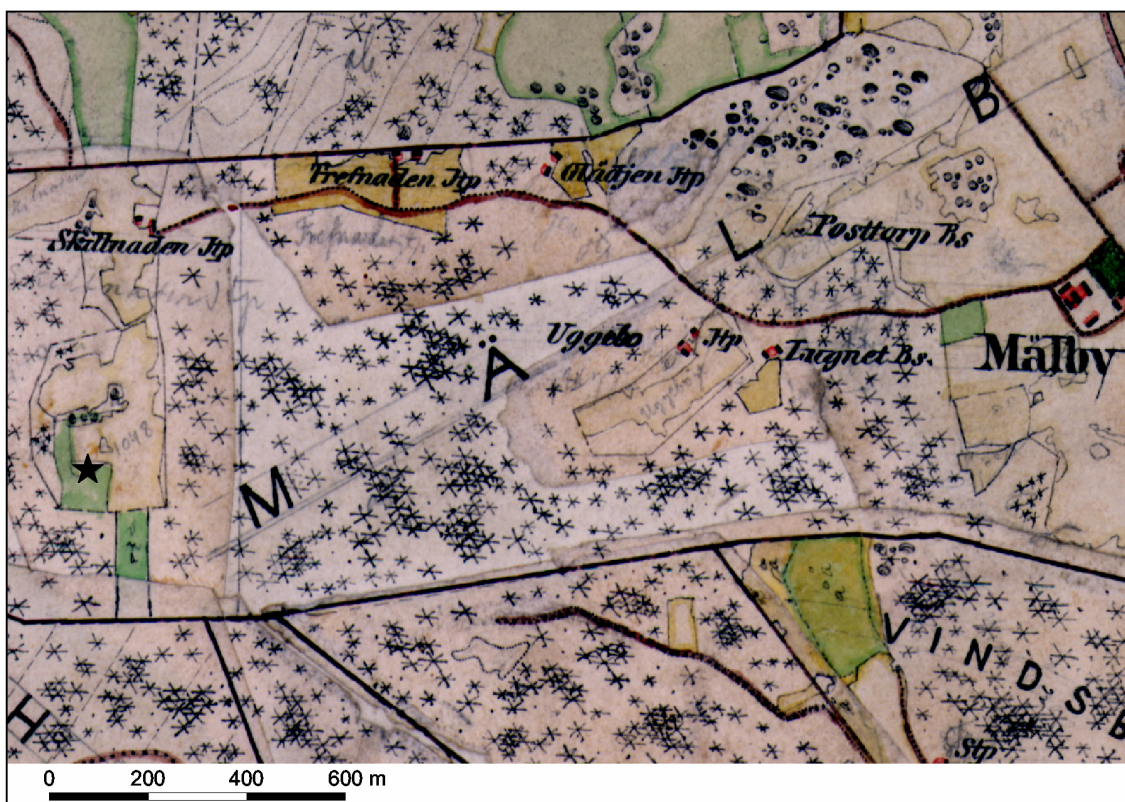
På en karta från 1718 över Mälby betecknas området som utmark, i det här fallet liktydigt med skog. Den närmaste bebyggelsen utgjordes av några torp i omgivningen till säteriet vid Mälby. Kartan visar också att skogsmarken var uppdelad på Mälby akademihemman, som hade den södra delen, och Mälby säteri som hade den större, norra delen. Utöver denna karta har inga lantmäterikartor över Mälby säteris skog påträffats i arkiven vid Lantmäteriverket i Gävle eller vid Lantmäterimyndigheten i Uppsala.

Kartan över Åsunda härda från 1861 visar att dalgången som bebyggelseämningarna låg vid var uppodlad. Öster om impedimentet med lämningarna utnyttjades marken som åker. Däremot utnyttjades marken söder och väster om impedimentet som äng (markerat med grönt på häradskartan, se figur 3). Kartan visar inga tecken på att det fanns bebyggelse inom lokal 13.

Lyfter man blicken till omgivningarna för lokal 13 visar häradskartan att det öster om dalgången däremot fanns fyra jordetorp, Skillnaden, Trevnaden, Glädjen och Uggebo. Endast torpet Skillnaden låg i anslutning till odlingsmark i dalgången. De tre andra låg invid mindre åker- och ängsmarker längre österut. Alla fyra låg i den norra delen av Mälbys utmark, d.v.s. inom säteriets del. De låg också längs en väg som ledde till Mälby säteri.

En genomgång av excerpter av jordeböckerna för Tillinges socken vid SOFI visar att det 1760 fanns åtta namngivna torp under Mälby säteri. Inget av namnen stämmer dock överens med de namn som anges på häradskartan eller ekonomiska kartan från 1950-talet. Detta tyder på att torpnamnen inte har varit särskilt stabila.

Figur 3. Utsnitt ur häradsekonomska kartan för Åsunda härad från 1861 med torpen på Mälbys utmark. Lokal 13 markerad med svart stjärna.

Antalet torp 1760 kan jämföras med att kartan från 1718 upptar sex icke namngivna torp, varav inget låg på skogsmarken. Hypotetiskt skulle därför något av de torp som nämns 1760 kunna ha legat på skogsmarken. Från 1825 nämns fyra icke skattlagda torp under Mälby säteri. Tre av dessa kan identifieras, varav ett är torpet Skillnaden. Den stora numerära skillnaden gentemot 1760 kan emellertid möjligen tyda på att inte samtliga torp är medtagna i förteckningen.

En uppgift av annan karaktär är att mangårdsbyggnaden på torpet Glädjen ska vara uppförd omkring 1750 (SB 1947:577). En möjlig felkälla är att byggnaden kan ha flyttats från en annan plats.

Sammantaget pekar kartmaterialet på att Mälbys utmark togs i anspråk för odling och etablering av torp efter 1718, men före 1861. Torpet Skillnaden existerade 1825 och torpet Glädjen kan möjligen ha etablerats omkring 1750. Odlingsmarken i dalgången har varit av en sådan stor omfattning att den inte enbart har brukats av torpen. Istället bör odlingen huvudsakligen ha skötts från säteriet. En konsekvens av det avskiljda läget från säteriet är att förutom torpen även byggnader med ekonomifunktion kan ha uppförts i anslutning till odlingsmarken. Den relativt stora husgrunden 300 m norr om lokal 13 kan därför möjligen vara spår av en lada. Förmodligen skall även lämningarna inom lokal 13, fornlämning nr. 325 ses i ett sådant perspektiv.

Genomförande och metod

Fältarbetet utfördes vid tre olika tillfällen och utgjorde dels av kartering, dels av avtorvning och grävning av schakt med grävmaskin och provgropar. Fältarbetet utfördes den 1-2 september, samt den 16 september. Karteringsarbetena fortsatte den 11 november, när förutsättningarna var bättre på grund av att vegetationen lagt sig.

I enlighet med projektplanen inleddes fältarbetet med att den registrerade husgrunden till stora delar torvades av för hand och befriades från vegetation. Syftet var att få bättre överblick över lämningarna för att dessa skulle kunna mätas in och beskrivas. Vidare grävdes två provschakt om sammanlagt ca 40 m² med grävmaskin. Det ena placerades väster om husgrunden, det andra nedanför – väster om – impedimentet, i äldre odlingsmark. Schaktgrävningen syftade till att ta reda på om det fanns kulturlager på platsen och vilken omfattning och karaktär dessa i så fall hade. Ett flertal stenar stack upp ur torven på husgrundens norra sida. Detta område torvades av dels för hand och dels med maskin.

Inne i den kända husgrunden (kallad Hus 1) grävdes två provrutor för hand. Den ena av dessa var meterstor och förlades till spisröset. Här var syftet att försöka se om det verkligen rörde sig om en eldstad. Den andra rutan var 1,0 x 0,6 m stor och lades inne i själva husgrunden. Rutgrävningen syftade här till att ta reda på omfattningen av rasmassorna samt att se om vi kunde urskilja någon golvnivå.

Plandokumentationen av schakt, anläggningar och relevant topografi skedde med totalstation och bearbetades därefter i det digitala dokumentationssystemet *Intrasis*. Profiler och anläggningar har ritats i skala 1:20 och beskrivits på ritfilm. Fotodokumentationen gjordes med digitalkamera.

Utöver fältarbetet har studier av arkiv- och historiskt kartmaterial utförts i ett försök att klarlägga husgrundens historiska och kronologiska bakgrund.

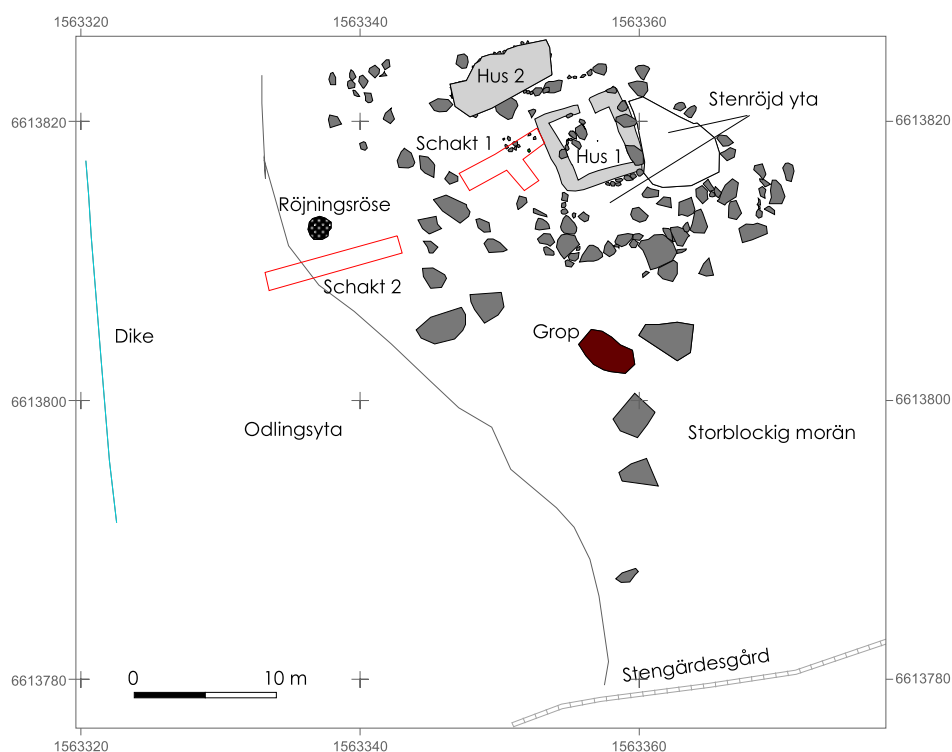
Figur 4. Arbete med avtorvning, avbaning och inmätning på lokalen. Foto mot nordväst av Linda Qviström, Upplandsmuseet.

Undersökningsresultat

Vid de arkeologiska förundersökningarna av den kända husgrunden (Hus 1) och dess närmiljö påträffades ytterligare en husgrund (Hus 2), en större grop samt stenröjda ytor som delvis omgärdades av stenar (se figur 5). Väster om och nedanför impedimentet låg en odlingsyta och ett röjningsröse. Odlingsytan avgränsades mot väster av ett dike och mot öster av impedimentet som på figur 5 markerats med en svart linje. Terrängen på platsen var mycket påtaglig, där impedimentets högsta punkt vid Hus 1 låg ca 33,7 meter över havet och odlingsytan väster om impedimentet låg på 32,0 meter över havet.

Områdesbeskrivning

Bebyggelse lämningarna låg på ett moränimpediment omgivet av stora block. Delar av höjden hade röjts för att lämna plats åt de båda husgrunderna som byggts dels på impedimentet och dels nedanför dess norra sluttning. Vegetationen på impedimentet karakteriserades av ensamt växande större och mindre granar, krus- eller vinbärsbuskar, högt gräs och mossa. Området kring impedimentets södra och östra del dominerades av stora markfasta moränblock som var upp till 4 m i diameter. Ytan närmast öster och sydöst om moränimpedimentet var flack i det närmaste stenfri och gräsbevuxen. Den avgränsades i öster av ett vattenfyllt dike och åt söder av en stengärdesgård. I sluttningen mellan moränimpedimentet och den flacka ytan växte enstaka fruktträd, nyponbuskar, ormbunkar och gräs.

Figur 5. Översiktsplan över undersökningsområdet, lokal 13. Bebyggelse lämningarna låg på ett impediment som ses i bildens överkant. Den svarta linjen markerar övergången mellan impedimentet och en flack, stenröjd odlingsyta.

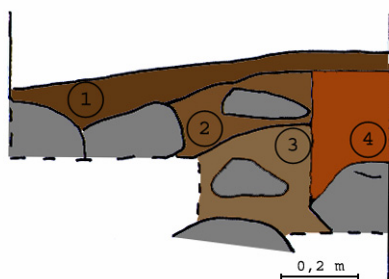
Hus 1

När förundersökningen inleddes visste vi att det fanns en husgrund på platsen. Husgrunden uppfattades vid utredningen 1996 som ett 10 x 7 m stort hus avdelat av en syllstensrad i mitten. Inget spisröse kunde iaktas (Häringe Frisberg 1997:12). Vid ombesiktning av platsen vid den kompletterande utredningen år 2004 påträffades i norra delen av huset tegel av medeltida karaktär (Björk et al 2005:12ff). När personal från Upplandsmuseet besiktigade platsen i maj och augusti 2005, observerades ett förmodat spisröse i husgrundens nordvästra hörn.

När vi anlände till platsen i september 2005 var husgrunden (Hus 1) täckt av gräs, mossa och buskar. Efter avtorvning och bortröjning av vegetationen av platsen framträdde husgrundens konstruktion allt tydligare. Ett prydligt spisröse låg i den nordvästra delen av huset. En tydlig ingång fanns i norra delen av husgrunden. Det kunde även konstateras att husgrunden utgjordes av en i närmast kvadratisk stengrund som utvändigt var ca 6 x 6 m. Syllstensraden som antagits dela huset i mitten utgjorde resterna efter husets södra kortsida.

Husgrundens syll var dubbel och kallmurad av naturliga block, 0,3-1,5 m stora som lagts i flera skift. Muren var ca 1 m tjock och 0,3-1,1 m hög över markytan. Med tanke på rasmassornas tjocklek (0,3 m, se vidare beskrivning nedan) bör höjden ursprungligen ha varit minst 1,4 m. Syllstensraden var således mycket kraftig och gav ett vällagt intryck. Stenmaterialet hade valts med viss omsorg där fyrkantiga eller block med en slät sida valts ut. Stenarna var dock inte tuktade. Stenar med en flat sida har företrädesvis lagts inåt.

I husgrundens nordvästra hörn fanns resterna efter en spis eller härdpall (A10008). Spisen var 2 x 2 m stor och avgränsades av en tydlig ram med stenar och en större flat håll. En ruta om 1 x 1 m grävdes i spisrössets södra del. Endast halva kvadratmeterrutan grävdes djupare. I spisröset påträffades sten och enstaka tegelbitar under grästorven. Mellan de flata stenarna påträffades ett sot- och kollager. I spisen fanns ett flertal olika kulturpåverkade lager (se sektionsritning). I övrigt tycktes spisröset vara uppbyggt av moränmaterial.

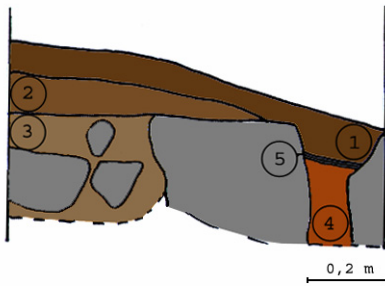

Lagerbeskrivning

1. Torvlager av brun myllig silt och sand med rötter.
2. Stenpackning i brun grusig silt med tegelflis.
3. Orörd marknivå - Ljus rödbrun morän av 0,05-0,25 m stora stenar
4. Mörkbrun myllig silt - stolphål eller möjlig djurgång?

Figur 6. Sektionsritning av undersökt parti i spisröset. Sektionen ritad mot väster.

Lagerbeskrivning

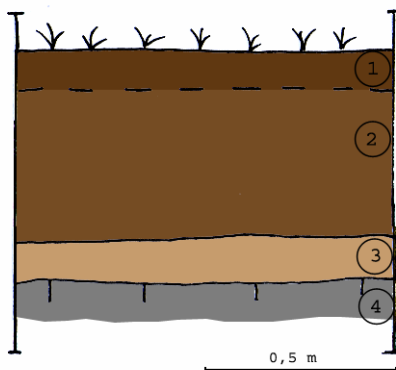

1. Torvlager av brun myllig silt och sand med rötter.
2. Stenpackning i brun grusig silt med tegelflis.
3. Orörd marknivå - Ljus rödbrun morän av 0,05-0,25 m stora stenar.
4. Mörkbrun myllig grusig silt med tegelflis.
5. Svart kollins.

Figur 7. Sektionsritning av undersökt parti i spisröset. Sektion ritad mot väster.

Inne i husgrunden undersöktes en provruta om 1 x 0,6 m. Förhoppningen fanns att påträffa eventuella golvlager som kunde berätta något om husets konstruktion, liksom daterande fynd. Husgrundens markyta utgjordes av 0,3 m tjocka raseringsmassor av sten från kallmuren och tegelkross. Under raseringsmassorna (A10006) påträffades ett kompakt hårt kalkhaltigt ljusgult- vitgult sandlager. I kanten på rutan fanns obrända trärester mellan raseringslagret och det hårda sandlagret. Träresterna utgjorde möjligen resterna efter en golvbjälke (A10002). Under sandlagret som var ca 0,14 m tjockt (i rutan) fanns rödbrun orörd morän. Ett ¹⁴C-prov togs från det obrända träet som vi antagit vara en golvbjälke. Provet vedartsbestämdes till tall med en egenålder på ≤ 40 år. ¹⁴C-analysen gav den vida dateringen till 1490-1960 AD (se vidare naturvetenskapliga analyser).

Ett mindre schakt (1) grävdes intill husgrundens västra sida. Schaktets översta grästorv togs bort med maskin, därefter grävdes en 1,5 x 1,4 m stor ruta i schaktet för hand. Schaktet var ca 4 m långt och 1,5 m brett med en utvidgning mot söder på ca 1,8 m. I den ruta som undersöktes mer intensivt fanns ett grusblandat siltigt lerlager (Lager 2, A10007) under grästorven. Lagret innehöll gott om tegelkross och kolstänk. I lagret påträffades bla ett järnbeslag, en sölja och en knapp (se vidare under rubriken fynd). Under lagret fanns orörd silt och därunder berghäll. En stenansamling av 0,2-0,3 m stora stenar låg på den orörda marknivån i rutan. På samma nivå syntes även en 0,2 x 0,15 m stor kolfläck (A629) med obetydligt djup. Det är oklart vad stenansamlingen och kolfläcken representerar. Möjligen utgör de spår efter aktiviteter som kan sammankopplas med huset.

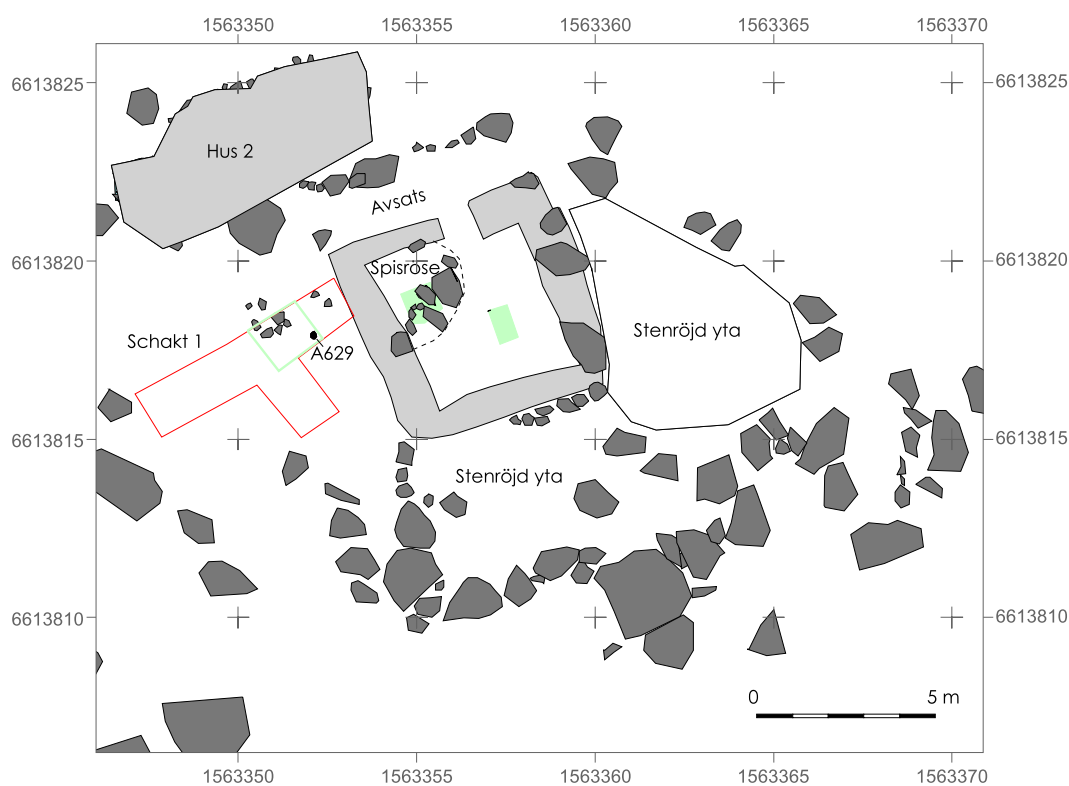
Lagerbeskrivning

1. Grästorv.
2. Brun myllig grusblandad något siltig lera med gott om tegelflis och enstaka kolstänk.
3. Orörd marknivå - Gråbrun grusblandad siltig lera.
4. Berghäll.

Figur 8. Sektionsritning av rutan i schakt 1. Ritad mot norr.

Från husets sydvästra hörn löpte en 5 m lång stenrad åt söder som därefter svängde av mot öster i 10 m. Stenarna var av skiftande storlek från 0,3-1,2 m stora och slarvigt placerade i ett skift. Denna yta bakom husgrunden uppfattades vid utredningen som tillhörande husgrunden, något som vi efter avtorvningen kunde avfärda. Ytan var tydligt röjd på sten som flyttats ut mot höjdpartiets kant, vilket medfört en stenramslignande konstruktion. Innanför denna fanns stora men relativt flata markfasta stenblock. Det är oklart varför ytan bakom huset röjts. Möjligen har det stått en enklare byggnad på platsen.

En påtagligt stenfri yta fanns även öster om husgrunden. Ytan (A809) hade sannolikt röjts på samtliga stenblock som troligen skyfflats ned från höjden mot öster. Den stenröjda ytan sluttade mot norr och sondning visade att den utgjordes av 0,1 m mylla, 0,1 m sand och därunder sten i den övre södra delen av ytan, och 0,1 m mylla och därunder sten i den norra delen. Det kan i detta skede inte uteslutas att lagerföljden öster om stengrunden är resultatet av påförda lager.

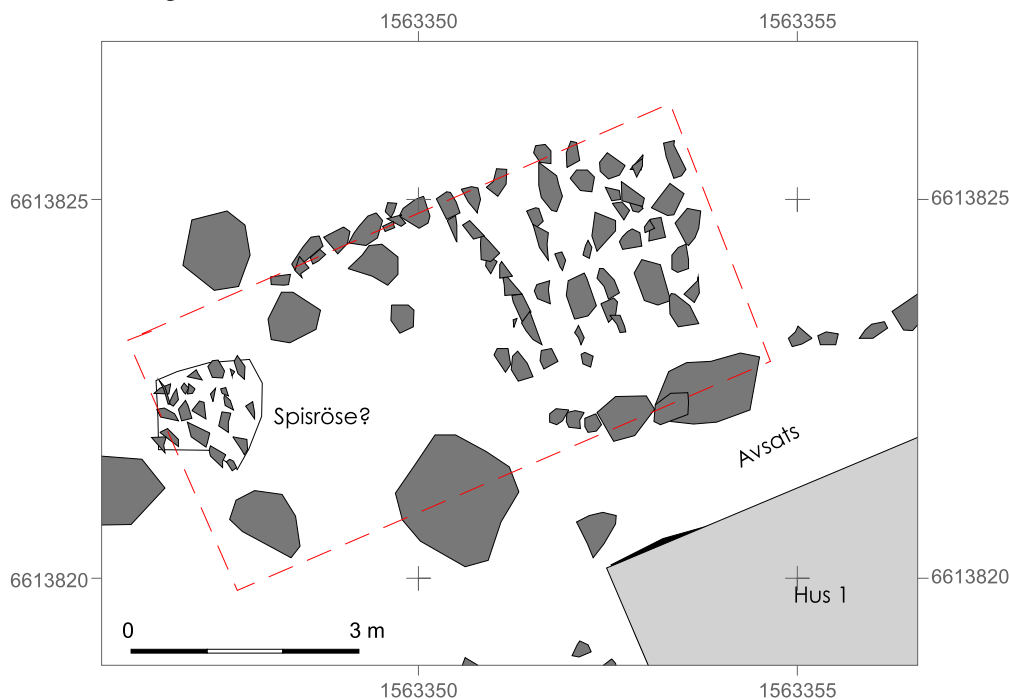
Figur 9. Detaljplan över Hus 1 med kringliggande ytor. De grönmarkerade partierna visar placeringen på de undersökta provgroparna i husgrunden och schakt 1.

Utanför ingången till Hus 1 fanns en ca 1 m bred avsats, som sträckte sig utmed husets norra kortsida. Avsatsen tycktes anlagd, där stora stenblock placerats i dess nederkant och den naturliga sluttningen hade planats ut, vilket medfört att en terrasserad yta hade skapats. En möjlig tolkning är att avsatsen rymt en enkel förstuga.

Den eller de stigar som lett till huset under dess bruksperiod har med största sannolikhet legat på husets norra och västra sida, då framkomligheten mot söder och öster begränsas av moränblock.

Hus 2

Vid undersökningen påträffades ytterligare en husgrund som tidigare var okänd (se figur 10). Den låg norr om impedimentet och Hus 1. När vi kom till platsen stack enstaka stenar upp ur grästorven. För att få en uppfattning om stenarna ingick i en konstruktion torvades området försiktigt av med maskin och för hand. Resterna efter det som visade sig vara en husgrund utgjordes av en uppskattningsvis 7,7 x 4 m stor syllstensram. Syllstenarna var av natursten som var ca 0,2-0,4 m stora och lagda i ett skift.

Figur 10. Plan över hus 2, med en hypotetisk vägglinje markerad med rött.

I den östra delen fanns en relativt gles stensatt yta om ca 3 x 2 m som tolkats som ett rum. Rummet avgränsas mot väster av en prydligt lagd stenrad som sannolikt utgjort syll till nästa rum. Detta västra rum var något större, 5 x 3,4 m, med en tydlig stensyll åt norr lagd av 0,2-0,4 m stora flata stenar. I rummets västra del fanns en gles stensatt yta med stora tegelbitar och sotiga partier. Möjligen utgör den stensatta 1,3 x 1,5 m stora ytan resterna efter ett spisröse. Ingen tydlig avgränsning av huset kunde iakttas mot väster. Här var ytan i det närmaste stenfri med undantag för större markfasta block. Även husets södra begränsning förbryllar något. Ingen syllstensrad påträffades utan huset låg intill den uppbyggda avsatsen, utanför ingången till Hus 1. Inga spår efter någon ingång kunde observeras. Tyvärr påträffades inga daterande fynd i anslutning till Hus 2. En liten bit fönsterglas samt en del av ett eggredskap påträffades vid rensning, men kan inte med säkerhet knytas till huset. Huslämningens östra och norra delar uppfattades som relativt välbevarade, medan dess västra och södra delar var skadade.

Figur 11. Hus 2 under framrensning. Bilden tagen mot väster av Anna Ölund, Upplandsmuseet.

Husets placering var minst sagt märklig. Det låg i en nordsluttning, nedanför en höjd med oländig terräng av stora moränblock. Huset låg med långsidan mot norr och tycktes nästan ingrävt i höjden. Husets utbredning mot söder är oklar. Troligen har den södra syllstensraden förstörts eller täckts över när den terrasserade avsatsen tillkom. Stämmer detta antagande visar det att Hus 2 är äldre än terrassen och troligen även Hus 1.

Närmiljön

Området öster och söder om huslämningarna dominerades som tidigare nämnts av storblockig morän. Inga övriga lämningar kunde iakttas inom dessa områden. Däremot kunde vi vid karteringen se en större grop (A6062), vilken var 4 x 2,5 m stor och ca 0,4 m djup och belägen ca 11 m söder om Hus 1 (se figur 5). Gropen hade skadats då skogsmaskiner kört rakt över den. Vid sondning framgick att den innehöll 0,4 m lerig mylla och därunder sten. Dess funktion och ursprungliga storlek är oklar, men troligen kan den sammankopplas med aktiviteterna i och kring huslämningarna.

Nedanför impedimentets västra och sydvästra del var marken flack och i det närmaste stenfri. Denna yta har sannolikt använts för odling. Ytan avgränsas i väster av ett dike som löpte i nordsydlig riktning. Området närmast diket var sankt och vattensjukt. Åt söder avgränsades ytan av en ca 35 m lång stengärdesgård A6039, lagd i flera skift. Troligen har gärdesgården varit längre då den åt öster tycks förstörd eller omplockad. Två förmodade röjningsrösen fanns på ytan. Det ena som ej är inmätt låg ett fåtal meter norr om stengärdesgårdens västra ände och syntes som en svag förhöjning vilken var 0,3 m hög och 5 m i diameter och bestod av overtorvade stenar. Det andra röjningsröset A5943 var relativt litet, ca 2 m i diameter och ca 0,3 m högt och bestod av 0,2-0,3 m stora stenar (se figur 5).

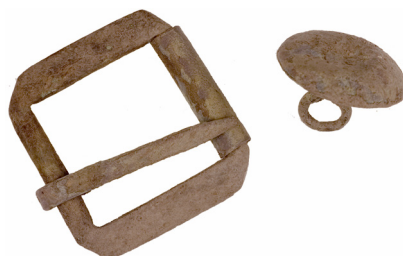

Ytterligare ett schakt (schakt 2) grävdes väster om Hus 1 i sluttningen ned mot den flacka ytan. Schaktdjupen uppgick till 0,2-0,3 och den orörda marknivån utgjordes av brunrå siltig lera. Inga spår efter mänsklig aktivitet observerades.

Fynd

Trots den relativt begränsade arkeologiska insatsen påträffades ett flertal informationsbärande fynd. Samtliga fynd förutom en bit fönsterglas och ett eggredskap i järn påträffades i Hus 1 och ytan kring Hus 1. I spisröset påträffades en bit fönsterglas, samt obrända ben troligen från får/get. I rutan inne i husgrunden påträffades endast en fajansbit. Ett järnbeslag som möjligen suttit på en dörr påträffades vid avtorvningen av Hus 1 (se fyndlista bilaga 2).

Utanför huset i schakt 1 hittades ett flertal föremål; tre skärvor yngre rödgoods, ett järnbeslag, en knapp och en sölja. Rödgodsskärvorna hade invändig vitlerdekor. En skärva kom från en låg skål och en från ett fat, den tredje skärvans kärlyp går ej att avgöra. Keramiken uppvisade inga motiv eller andra dekorelement. Järnbeslaget kan ha suttit på ett redskap eller är ett lås/gångjärnsbeslag. Både söljan och knappen är av kopparlegering. Knappen är gjuten av två sfäriska halvor. Den har en tillplattad kulform och en lödd trådögla på undersidan. Två dräneringshål finns på undersidan där även spår av tenn från lödningen syns. Knappen kan utifrån dess form troligen grovt dateras till 1650-1750 talet (Helander 1991 och 2003). Söljan har rullhyllsa och är närmast rektangulär 2,2 x 2,5 cm. En liknande uppländsk sölja av brons har av Otto Helander daterats till 1800-tal (Helander 1991:122 nr 5).

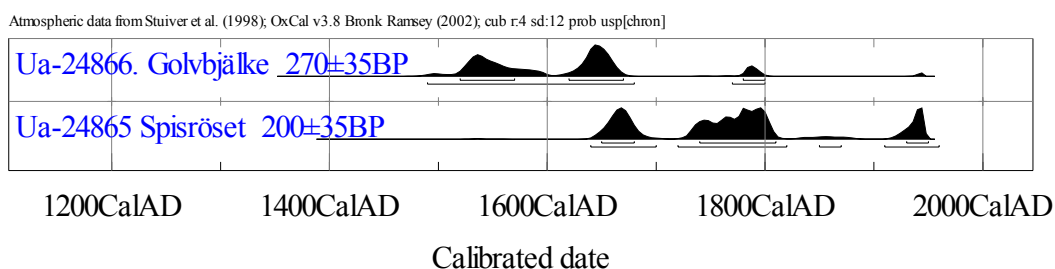
Figur 12. En remsölja och en knapp, båda av kopparlegering. Personliga tillhörigheter som tappats bort eller slängts invid Hus 1. Foto i skala 1:1 av Bengt Backlund, Upplandsmuseet.

Naturvetenskapliga analyser

I förhoppning om att erhålla dateringar togs två stycken ^{14}C -prov. Dessvärre fanns inget kol i Hus 2. Ett kolprov togs från brandlagret i spisröset och ett togs i den förmodade golvbjälken som påträffades i den provruta som grävdes i Hus 1. Före ^{14}C -analysen bestämdes provens vedart av Thomas Bartolin, vid Nationalmuseum i Köpenhamn. Den obrända golvbjälken var tall med en egenålder på ≤ 40 år. Från kollagret i spisröset daterades en björkkvist med en egenålder på ≤ 2 år. Kolproven analyserades vid Ångströmlaboratoriet i Uppsala. De kalibrerade proven gav en mycket vid datering till 1640-1960 respektive 1490-1960 (se nedan). De vida dateringarna från historiska kontexter utgör som bekant ett problem. Ser man till den procentuella sannolikheten i tabellen nedan är det störst sannolikhet att proven har en datering till 1720-1820 respektive 1490-1670.

Lab nr	Kontext	Material	^{14}C -ålder	Kal. 1 sigma	Prob.	Kal 2 sigma	Prob %
Ua-24865	Spisröset	Björk ≤ 2 år	200 $\pm$ 35 BP	1650-1690 AD	18,3 %	1640-1700 AD	25,9 %
				1730-1810 AD	37,9 %	1720-1820 AD	51,1 %
				1930-1960 AD	12,0 %	1910-1960 AD	18,4 %
Ua- 24866	Golvbjälke	Tall ≤ 40 år	270 $\pm$ 35 BP	1520-1570 AD	29,5 %	1490-1670 AD	86,7 %
				1630-1670 AD	34,4 %	1780-1800 AD	7,4 %
				1780-1800 AD	4,2 %	1940-1960 AD	1,3 %

Tabell 1. ^{14}C -dateringar från Hus. Analysen utfördes vid Ångströmlaboratoriet i Uppsala. Kalibrering i OxCal 3,10.

Figur 13. Kalibrering av resultaten från ^{14}C -analysen från lokal 13.

Diskussion och tolkningar

Då den registrerade husgrunden och den omgivande närmiljön karterats framträdde en bild av lämningarna som på flera punkter avvek från de intryck dessa hade givit vid utredningen. Husgrunden, här kallad Hus 1, uppvisade en konstruktion och planlösning som gör att vi snarast tolkar den som en ekonomibyggnad, möjligen en torkbastu. Dateringen är något oviss, men troligen har byggnaden varit i bruk under 1700- och 1800-tal.

Den fyndmängd som påträffades vid förundersökningen var relativt liten. Sammanlagt har 13 fyndposter registrerats. Bevarandeförhållandena tycktes relativt goda. Både djurben, metallfynd och obränt trä fanns bevarat.

En av målsättningarna med förundersökningen var att inte bara undersöka själva husgrunden utan även kartera dess närmiljö i förhoppningen att detta skulle ge oss ökade möjligheter att sätta in den i ett vidgat sammanhang och vara en hjälp vid funktionstolkningen. Vid karteringen framträdde en avsats framför husets ingång samt röjda ytor runt husgrunden. Vidare påträffades stor grop drygt 10 m söder om husgrunden. Norr om och nedanför Hus 1 framträdde, efter att ytan till stora delar torvats av, ytterligare en husgrund (Hus 2). Denna var sannolikt äldre än Hus 1 men kunde inte närmare dateras.

Hus 1

Husgrunden utgjordes av ett närmast kvadratisk rum som utvändigt mätte ca 6 x 6 m. Ingången vette mot norr, och invid denna låg en härdpall/spisröse. Husgrunden var belägen i en nordsluttning och uppbyggd som en dubbel kallmur av utvalda men till synes obearbetade stenar. Till största delen hade stenarna lagts med en flat sida inåt. Ett block som ingick i kallmuren utgjorde den högsta punkten i denna och nådde 1,1 m över den nuvarande markytan inne i husgrunden. Med tanke på de ca 0,3 m tjocka rasmassorna bör kallmurens ursprungliga höjd minst ha uppgått till 1,4 m.

Vid rutgrävningen i spisröset syntes att detta varit uppbyggt dels av flata hällar, dels av moränmaterial. Möjligen har spisen varit murad av tegel. Murtegel påträffades i rasmassorna inne i huset.

Vid rutgrävning inne i husgrunden påträffades liggande, obränt trä under rasmassorna. Detta tolkades som möjliga rester efter en golvbjälke. Tolkningen är dock mycket osäker eftersom träet, som vid vedartsanalysen visade sig vara furu, bara framskyntade i kanten av rutan.

Framför husets ingång fanns en knappt 2 m bred avsats som löpte längs husets hela nordsida och avslutades av en stenrad med öppning mitt för husets ingång. Direkt öster om husgrunden fanns en ungefär 25 m² stor, stenröjd och relativt plan yta som avgränsades av enstaka stenblock. I någon mån tycktes jordmassor ha förts på för att jämna ut ytan. Även väster om husgrunden var marken relativt plan men inte lika tydligt stenröjd. Vid schaktgrävning (schakt 1) intill Hus 1 framgick att det fanns ett ca 0,4 m tjockt lager brun, myllig, grusblandad och siltig lera med gott om tegelflis över den orörda markytan. Detta lager tycktes visserligen inte täcka hela området väster om huset men kan indikera att massor förts på för att fylla ut ojämnheter. Söder om huset fanns ytterligare en

stenröjd yta. Denna var drygt 20 m² stor och inramades helt av stenblock. Här var marken dock inte utjämnad.

Byggnaden bör alltså ha haft en kraftig, halvannan meter hög kallmur. På detta kan man tänka sig att en timrad överbyggnad funnits. I hörnet av det enda rummet fanns en eldstad. Varken husets planlösning eller konstruktionen överensstämmer med vad vi känner till om bostadshus från historisk tid. Vi har därför valt att tolka huset som en ekonomibyggnad. Den verksamhet som försiggått här har krävt en välisolerad byggnad och en eldstad. Möjligen har byggnaden fungerat som torkbastu (jmf Talve 1960 exempelvis s 45). Om dateringen till 1700-1800-tal stämmer har den varit belägen i anslutning till nyodlad mark tillhörande Mälby säteri. Vi har inte kunnat knyta lämningarna till något av de kända torpen och inte heller hittat några lämningar som tyder på att ett sådant legat i omedelbar anslutning till husgrunden. En preliminär tolkning är därför att ekonomibyggnaden tillhört säteriet. Det stora avståndet mellan säteriet och nyodlingarna kan ha gjort att man haft behov av att uppföra ekonomibyggnader i anslutning till de nyodlade områdena. Ett annat exempel på en ensamliggande ekonomibyggnad under säteriet skulle den eventuella ladugrunden 300 m norr om lokal 13 kunna vara.

Vad den uppbyggda avsatsen framför husets ingång och de stenröjda och delvis utjämnade/utfyllda ytorna runtom huset har använts till är oklart. Av något skäl har man behövt plana ytor i direkt anslutning till huset. Om vi hade tolkat byggnadslämningen som ett bostadshus hade lämningar efter trädgårdsodling legat nära till hands. Stämmer vår tolkning att det istället rört sig om en ekonomibyggnad som inte legat i direkt anslutning till någon brukningsenhet kanske man tillsvidare får nöja sig med att beteckna dem som aktivitetsytor. Möjligen kan någon av dem rymt en tillbyggnad till huset.

Den grop som påträffades ca 11 m söder om Hus 1 var ca 4 x 2,5 m stor. Efter sondning uppskattades djupet i dagsläget till 0,4 m. För att fastställa det ursprungliga djupet, vilket är viktigt för tolkningen av anläggningen, krävs en fortsatt undersökning på platsen. En möjlig tolkning, som skulle passa väl in i bilden om byggnaden fungerat som torkbastu, är att det rört sig om en linrötningsgrop.

Hus 2

Den husgrund som påträffades norr om och nedanför Hus 1 var tidigare inte registrerad. Delar av lämningen tycktes ha förstörts i samband med att terrassen framför Hus 1 tillkom. Detta tyder på att Hus 2 är det äldre av dem. Inget daterbart material som säkert kunde knytas till husgrunden påträffades dock.

Huset tycks ha varit uppskattningsvis 7 x 4 m stort och bestått av stuga och förstuga. Det eventuella spisröset var beläget mitt på stugans bortre, västra, kortsida. Lämningarna efter Hus 2 torvades av och mättes in, men inga provgropar grävdes. Det finns flera frågetecken rörande husets konstruktion och utbredning. För att kunna diskutera dess funktion krävs ytterligare undersökningar. Utifrån vår preliminära tolkning av husplanen är det dock möjligt att se Hus 2 som ett bostadshus. Det ligger i så fall nära till hands att försöka koppla detta till torpetableringarna på Mälbys utmark.

Odlingslämningar

Väster om husgrunden, nedanför impedimentet, mättes en odlingsyta, ett röjningsröse, en stengärdesgård samt ett dike in. På ytan fanns även fruktträd och nyponbuskar. Dessa lämningar kan snarast knytas till 1700- och 1800-talets nyodlingar i området.

Dateringar

¹⁴C-dateringarna från Hus 1 täcker in ett mycket långt tidsintervall, från senmedeltid till 1900-tal, men fyndmaterialet ger en fingervisning om att byggnaden snarast varit i bruk under 1700- och 1800-tal. Kartstudien pekar sammantaget på att Mälbys utmark togs i anspråk för odling och etablering av torp efter 1718, men före 1861, vilket skulle stämma väl överens med denna datering.

Inget daterbart material som säkert kan knytas till Hus 2 påträffades. Stratigrafin pekar dock på att Hus 2 är äldre än Hus 1 och på att de båda byggnaderna inte har stått samtidigt.

Framåtblick

Vid en eventuell slutundersökning bör större delen av det förundersökta området på och invid impedimentet ingå (som framgår i norra delen av figur 5). Området bör dessutom utvidgas något åt norr för att säkerställa att inte ytterligare bebyggelse lämningar finns bortom Hus 2. Arbetsinsatserna torde dock inte behöva vara lika intensiva över hela ytan. För att få ökad förståelse av huslämningarna är det sannolikt av stor vikt att undersöka områdena närmast runtom dessa. I övrigt bör man kunna koncentrera sig på de inmätta lämningarna och undersöka den övriga delen av området extensivt.

Sammanfattning

Under september 2005 utförde Upplandsmuseets arkeologiska avdelning en förundersökning av fornlämning 325 i Tillinge socken, Enköpings kommun och Uppsala län. Lämningen berörs av den planerade omläggningen av E18, sträckan Enköping-Sagån och har i detta sammanhang benämnts lokal 13.

Målsättningen var att ta fram ett underlag för bedömning av fornlämningens kunskapsvärde inför en eventuell slutundersökning av platsen. Inom ramen för detta skulle lämningarna karteras, beskrivas, avgränsas och om möjligt dateras. Fältundersökningen skulle kompletteras med en förnyad genomgång av lantmäterikartor och andra arkivmaterial.

Bebyggelselämningarna låg på ett beskögat moränimpediment i den västra sidan av en grund dalgång. De fördes in i fornminnesregistret efter 1996 års utredning inför den nya vägsträckningen. En lantmäterikarta över Mälby säteri från 1718 betecknar området som utmark. Vid lokal 13 finns ingen bebyggelse utmärkt på denna eller senare kartor över området.

Förundersökningens fältarbete utgjordes dels av kartering, dels av avtorvning och grävning av schakt med grävmaskin och provgropar. Efter att den registrerade husgrunden (Hus 1) torvats av och provgropar grävts tycktes det stå klart att den varit uppbyggd som en dubbel kallmur vilken ursprungligen bör ha varit omkring 1,5 m hög. Byggnaden antogs ha varit ca 6 x 6 m stor och haft ett enda, närmast kvadratisk rum. Ingången har legat mot norr och invid denna har en eldstad funnits. Varken planlösning eller konstruktion stämmer överens med vad vi känner till om bostadshus från historisk tid. Vi har därför tolkat huset som en ekonomibyggnad och med anledning av eldstaden och de välisolerade väggarna föreslagit att det kan ha rört sig om en torklada.

På alla sidor runtom husgrunden framkom stenröjda och möjligen utjämnade ytor varav åtminstone två tydligt omgärdades av stenblock. Ytan framför huset var emedan huset legat i en sluttning uppbyggd som en terrass. Vi har tillsvidare betecknat ytorna som aktivitetsytor. Möjligen kan någon av dem ha rymt en enklare tillbyggnad till huset.

I husgrundens närhet framkom vidare en större grop samt odlingslämningar.

Norr om Hus 1, nedanför sluttningen, påträffades syllstenar och ett möjligt spisröse efter ytterligare en byggnad, kallad Hus 2. Hus 2 tycktes ha skadats då terrassen framför Hus 1 byggdes. Utbredningen och planlösningen är något oklara. Vi har tolkat huset som en enkelstuga och möjligt bostadshus.

Kartstudier, fyndmaterial och ¹⁴C-dateringar pekar sammantaget mot att Hus 1 har varit i bruk under 1700-1800-tal. Inget daterande material kan knytas till Hus 2, men de stratigrafiska förhållandena tyder på att det är äldre än Hus 1.

Referenser

Arkiv

Lantmäteriverkets (LMV) forskningsarkiv, Gävle
Lantmäteriakter
Tillinge socken
Mälby
B66-28:2   1718   Ägodelning

Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI), Uppsala
Uppland, Åsunda härad, Tillinge socken
Excerpter ur jordeböcker

Tryckta kartor

Ekonomiska kartan kartblad 117 23 (flygfoto 1945 respektive 1978, kartering 1951 respektive 1980)

Häradsekonomiska kartan Åsunda härad 1861

Litteratur samt otryckta rapporter

Björck, N. Guinard, M. Häringe Frisberg, K & Seiler, A. 2005. Kompletterande arkeologisk utredning etapp 2 och specialinventering. E18 Enköping- Sagån. UV GAL Rapport 2005:3. – Uppsala.

Helander, O. 1991. De ostämplade civila metallknapparna från Sydvästra Uppland 1500-1800. – Solna.

Helander, O. 2003. Något om knappens historia i Sverige. – Stockholm.

Häringe Frisberg, K. 1997. Arkeologisk kompletterade utredning. E18- planerad nydragning, delen Sagån- Enköping. UV Uppsala Rapport 1997:14. – Uppsala.

SB. 1947. Sveriges Bebyggelse. Statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden. Uppsala län. Del V. – Uddevalla.

Talve, I. 1960. Bastu och torkhus i Nordeuropa. Nordiska museets handlingar 53. – Stockholm.

Administrativa uppgifter

Plats: Tillinge-Tibble 4:21/Mälby 1:5, Tillinge socken, Enköpings kommun.

RAÄ nr: 325

Fornlämningstyp: Husgrund, bebyggelsemiljö

Undersökningstyp: Arkeologisk förundersökning

Orsak till undersökningen: Planerat vägbygge

Undersökningsperiod: 1-2/9, 16/9 samt 11/11 2005

Koordinatsystem: RT90

Arkeologisk personal, Upplandsmuseet: Hans Göthberg (projektsamordnare), Robin Olsson, Linda Qviström (projektledare) och Anna Ölund. Även Petra Rudberg (praktikant) deltog i fältarbetet.

Upplandsmuseets dnr: 696/05

Upplandsmuseets projektnummer: 8166

Beställare: Vägverket, region Mälardalen

Handläggare på länsstyrelsen i Uppsala län: Ann Segerberg

Länsstyrelsens dnr: 431-6855-05

Länsstyrelsens beslutsdatum: 1/7 2005

Dokumentationsmaterial: Förvaras i Upplandsmuseets arkiv

Fynd: 13 fyndposter som förvaras i Upplandsmuseets föremålsmagasin

Inv. nummer: UM 39057

Bilaga 1 – Anläggningslista

<i>Anl nr</i>	<i>Typ</i>	<i>Storlek (m)</i>	<i>Beskrivning</i>
209	Hus 1 Syllstensram	6 x 6	Syllstensram till Hus 1 av 0,3-1,5 m stora naturstenar lagda i flera skift. 0,3-1,1 m hög.
589	Hus 2	7,7 x 4	Hus 2. Husgrund 7,7 x 3,5 m av två syllstensrader av 0,2-0,3 m stora stenar lagda i ett skift samt två stenlagda ytor.
629	Kolfläck	0,2 x 0,15	Liten kolfläck med obetydligt djup i schakt 1.
769	Stensatt yta i Hus 2	1,4 x 1,5	Stensatt yta i västra delen av Hus 2 av 0,1-0,2 m stora kantiga stenar. Möjligen resterna efter ett spisaröse.
809	Stenfri yta	7,3 x 4,5	Stenröjd yta öster om Hus 1.
5943	Röjningsröse	1,7 x 1,8	Litet röjningsröse 0,3 m högt, av 0,1-0,6 m stora stenar.
6039	Stengärdesgård	35 x 0,7	Stengärdesgård av 0,3-0,5 m stora stenar lagda i flera skift. Sammanlagt ca 35 m lång och 0,7-1 m bred, förstörd i den västra delen.
6062	Grop	4 x 2,2	Grop ca 11 m söder om Hus 1. Gropens innehöll mylla. Djupet uppskattas till 0,4 m.
10002	Golvbjälke?	-	Del av eventuell golvbjälke under lager A10006 i Hus 1.
10006	Lager	-	Raseringslager i Hus 1 av gråbrun sandig lera med mycket tegel, 0,2 m tjockt.
10007	Lager	-	Lager i schakt 1 av brun myllig grusblandad siltig lera med gott om tegelflis och stänk av kol, 0,4 m tjockt.
10008	Spisaröse	2 x 2	Stenram av 0,3 m stora stenar samt en större flat sten.

Bilaga 2– Fyndlista

<i>Inv nr</i>	<i>Fnr</i>	<i>Kontext</i>	<i>Material</i>	<i>Sakord</i>	<i>Vikt (g)</i>	<i>Antal</i>	<i>Övrigt</i>
UM 39057_1	1	10007	CU-leg	Sölja	7	1	2,5 x 2,2 cm stor
UM 39057_2	2	10007	CU-leg	Knapp	2	1	1,6 cm i diameter
UM 39057_3	3	10007	Keramik	Kärl	11	1	BII:4
UM 39057_4	4	10007	Keramik	Skål	12	1	BII:4
UM 39057_5	5	10007	Keramik	Fat	46	1	BII:4
UM 39057_6	6	10006	Keramik	Kärl	1	1	DI:1
UM 39057_7	7	Rensfynd	Glas	Fönsterglas	3	1	Invid syll Hus 2
UM 39057_8	8	10008	Glas	Fönsterglas	2	1	I spisröse Hus 1
UM 39057_9	9	10008	Ben	Brända ben	0,5	1	I spisröse Hus 1
UM 39057_10	10	10008	Ben	Obrända ben	20	5	I spisröse Hus 1
UM 39057_11	11	10007	Järn	Beslag	99	1	
UM 39057_12	12	Lösfynd	Järn	Beslag	100	1	På syllen till Hus 1
UM 39057_13	13	769	Järn	Eggredskap	10	1	Böjt eggredskap. Skära? Rensfynd från Hus 2